

Sovjetisk spionchef om mordet på Trotskij

Inledning

Följande text är hämtad från P A Sudoplatovs ”själbiografi”, utgiven på svenska under namnet *Direktoratet* (kapitel 4 + ett kort utdrag ur kapitel 5).

Sudoplatov var den sovjetiske underrättelsechef som på Stalins uppdrag organiserade mordet på Trotskij i Mexiko 1940. I sin bok ger han en utförlig skildring av hur detta gick till och vad som hände efter mordet.

Vilken tilltro kan man då sätta till Sudoplatovs berättelse. Att det finns anledningar till att inte acceptera hans berättelse rätt upp och ned är väl ganska självklart:

- 1) Sudoplatovs berättelse är av självbiografisk karaktär, dvs den är inte en vetenskaplig studie som bygger på dokument. Därmed är den också behäftad med de brister som alltid memoarer i större eller mindre omfattning karakteriseras av, nämligen en tendens att – medvetet och omedvetet – försköna den egna rollen (genom att framhäva vissa saker, förtiga sådant som är mindre fördelaktigt osv).
- 2) Boken bygger på intervjuer som är gjorda långt efter händelserna (när det gäller mordet på Trotskij över 50 år), vilket medför att det är mer eller mindre oundvikligt med minnesfel, rena minnesluckor och även missförstånd (från intervjuarnas sida).
- 3) Sudoplatov är en gammal ”spion” som även kan ha politiska eller andra skäl till att dölja vissa fakta, framhäva andra, eller t o m hitta på vissa detaljer.

Således bör inte Sudoplatovs berättelse betraktas som *Sanningen*, utan det är fråga om ett personligt vittnesbörd. Om den läses kritiskt ger den dock en hel del ytterligare pusselbitar till förståelsen av vad som hände och varför. Att det faktiskt finns substans i hans berättelse kan man övertyga sig genom att den på många sätt bekräftar och kompletterar sådant som vi vet via andra källor och berättelser.

Ett exempel på en detalj där Sudoplatov ger ny och trovärdig kunskap är att han ger en rimlig förklaring till varför man efter det första misslyckade attentatsförsöket mot Trotskij, mördade en av Trotskijs livvakter, Robert Sheldon Harte, ett mord som man tidigare inte förstod meningen med och som det därför hade spekulerats mycket kring.

Sudoplatov ger också kompletterande information om mördaren Ramón Mercader, hur han rekryterades och genomförde mordet, vad som hände efter avtjänat fängelsestraff m m.

Vi finner dock även förenklingar hos Sudoplatov, t ex när det gäller avslöjandet av Ramón Mercaders identitet, som Sudoplatov vill datera till 1946 (då en avhoppad spansk kommunist avslöjade det hela). I själva verket hade det framkommit uppgifter om mördarens verkliga identitet redan 1940, medan de slutliga bevisen på detta kom först 1953, när en mexikansk läkare med hjälp av fotografier och fingeravtryck från 1935 ovedersägligen kunde fastslå vem han var.¹

Det finns också felaktigheter, såsom att en person som hette Maria de la Sierra skulle ha varit Trotskijs sekreterare (se tillfogad not i den följande texten).

Martin Fahlgren (i mars 2009)

¹ Det finns faktiskt stalinistiska knäppskallar som fortfarande håller på den version som Mercader försökte framhärda i under förhören och rättegången i Mexiko, nämligen att han var en besviken ”trotskist” av belgisk börd. Sudoplatov berättar hur det i själva verket låg till.

Ur Sudoplatov, *Direktoratet*, sid 85-106 (kap 4)

Mordet på Trotskij

ENTRÉN TILL Krembyggnaden var bekant för mig sedan mitt första möte med Stalin. Vi gick uppför trappan till andra våningen där vi gick genom en lång, bred, mattbelagd korridor förbi kontor med höga dörrar som rummen i ett museum. Samme vakt som släppt in Jezjov och mig i byggnaden tjänstgjorde. Denna gång gjorde han sin honnör och gav den traditionella hälsningen till Berija: 'Zdravija zjelaju tovarisjtj Berija' (God hälsa till er, kamrat Berija). För övrigt var allt sig likt. Samma tomma korridorer. Mina känslor var desamma. Jag var spänd och fylld av entusiastisk upphetsning.

När Berija öppnade dörren och vi steg in i ett mottagningsrum så stort att det fick de tre skrivpulpeter att se ut som dockmöbler tyckte jag att jag hörde mitt hjärta bulta. Det fanns tre personer i rummet, en i militäruniform och två i långa skjortor av samma snitt som Stalins. Den kortväxte, satte mannen i grön skjorta hälsade Berija med låg, uttryckslös röst. Jag fick senare veta att det var A Poskrjobjesjev, chefen för Stalins sekretariat. Det föreföll mig som om det fanns en strikt, oskriven regel som förbjöd förekomsten av känslor i rummet. Poskrjobjesjev ledde vägen in i Stalins kontor och stängde ljudlöst dörren bakom oss.

Det var mitt tredje möte med Stalin. Han reste sig bakom sitt skrivbord för att hälsa på oss. Vi skakade hand i mitten av kontoret och Stalin gjorde en gest åt oss att slå oss ned vid det långa bord som var täckt av grön filt. Bara ett par meter från bordet, mitt ute på golvet, stod Stalins eget skrivbord och jag lade märke till att papperen på det låg i perfekt ordning. Bakom hans skrivbord hängde ett porträtt av Lenin och på sidoväggen fanns porträtt av Marx och Engels. Allt i rummet tycktes oförändrat sedan förra gången jag varit där, men Stalin såg annorlunda ut. Han spelade inte teater för oss utan utstrålade en naturlig självsäkerhet och ett lugn som imponerade. Han koncentrerade sig på sina besökare och fick oss att känna att han uppmärksam lyssnade till varje ord som sades och omsorgsfullt utvärderade dem.

Var det verkligen så? Jag kan inte vara säker, men Stalin lyssnade spánt på Berija, som sade: 'Kamrat Stalin, efter att i enlighet med partiets order ha avslöjat den tidigare ledningen för NKVDs utlandsbyrå för dess förrädiska försök att föra regeringen bakom ljuset, föreslår vi att kamrat Sudoplatov utnämns till biträdande direktor för NKVDs utlandsbyrå så att han kan bistå de nyligen mobiliserade partiaktivisterna i deras strävan att utföra regeringens befallningar.'

Stalin rynkade pannan. Han höll pipan i handen, men fast den var stoppad var den inte tänd. Så slog han eld på en tändsticka med den gest alla som såg journalfilmer kände igen och drog till sig en askkopp. Han uttalade sig inte om min befordran utan bad Berija ge honom en snabbskiss över de prioriteringar man gjort vad beträffar utländska underrättelseoperationer. Medan Berija talade reste sig Stalin och började långsamt och ljudlöst vandra fram och tillbaka genom rummet i sina mjuka georgiska stövlar.

Fastän han rörde sig runt i rummet gav han inget intryck av att inte vara spánt uppmärksam; tvärtom kunde man känna hur han koncentrerade sig på Berijas ord. Jag är fortfarande imponerad av enkelheten i Stalins reaktioner. Det var svårt att tänka sig att en sådan man skulle kunna bedra en; hans reaktioner var så naturliga och utan minsta antydning till posering. Jag noterade också en viss kärvhet i hans uttalanden, som han på inget sätt försökte dölja. Denna hans butterhet var det mest typiska i hans sätt att umgås med dem han gav audiens för och var, precis som det stränga utseende som koppärren gav hans ansikte, en oskiljaktig del av hans personlighet.

Berija sade att han ansåg att den utländska underrättelsetjänsten inför krigsutbrottet i Europa och Fjärran östern borde ändra sina traditionella prioriteringar. Han föreslog att våra inflytandeagenter borde spela en framskjuten roll; inflytandeagenterna var personer vars positioner inom politik eller näringsliv gjorde att de fick kontakt med ledare som i sin tur kunde påverka händelseförloppen. Berijas tanke var att vi borde använda dessa inflytandeagenter till att förverkliga våra politiska målsättningar. Men flertalet av inflytandeagenterna var vänstersympatisörer och vänsterrörelsen befann sig i allvarlig oordning till följd av trotskisternas försök att infiltrera och ta över den. Trotskij och hans anhängare utgjorde en allvarlig utmaning för Sovjetunionen; de konkurrerade med oss om att vara den kommunistiska världsrevolutionens spjutspets. Berija föreslog att jag skulle få ansvaret för alla anti-trotskytiska NKVD-operationer så att man därigenom skulle kunna rikta avgörande slag mot rörelsens högkvarter. Detta var skälet till att han föreslagit mig som biträdande chef under Dekanozov för utlandsbyrån. Min uppgift skulle vara att mobilisera alla tillgängliga NKVD-resurser för att eliminera Trotskij, den värste av alla folkets fiender.

‘Förutom Trotskij själv finns inga betydande politiska gestalter i trotskiströrelsen. Är Trotskij borta kommer hotet att elimineras’, sade Stalin och återvände till sin plats mitt emot oss. Så började han långsamt tala om sitt missnöje med våra nuvarande underrättelseoperationer, som han sade inte var tillräckligt aktiva. Stalin betonade att eliminerandet av Trotskij först uppdragits åt Spiegelglas 1937, men att denne misslyckats med att utföra detta viktiga regeringsuppdrag.

Så stelnade Stalin till, som om han hade givit en befallning, och sade: ‘Trotsky bör elimineras inom ett år, innan kriget ofrånkomligen bryter ut. En sak bör vi ha lärt oss av erfarenheterna i Spanien. Är inte Trotsky eliminerad när imperialisterna angriper Sovjetunionen kommer vi inte att kunna lita på våra allierade i den internationella kommuniströrelsen. Är de tvungna att handskas med infiltrerande trotskystiska förrädare kommer de att ha stora svårigheter att fullgöra sin plikt att destabilisera våra fienders hemmafronter genom sabotage och gerillakrigföring.’

‘Vi har ingen historisk erfarenhet av att samtidigt bygga upp landets industriella och militära makt medan vi konsoliderar proletarietets diktatur’, sade Stalin och uttalade därmed teorin om försvar för revolutionen i Ryssland. Denna idé om revolution i ett enda land snarare än Trotskij's internationalism som förespråkade alla proletärer's samtidiga revolution utgjorde kärnpunkten i den ideologiska kampen mellan Stalin och Trotskij. Stalin avslutade sin korta utläggning om världens tillstånd med att beordra mig att leda de ‘chocktrupper’, som skulle genomföra aktionen mot Trotskij som befann sig i exil i Mexico. Stalin föredrog omskrivningar som ‘aktion’. Han påpekade att om operationen lyckades skulle partiet för alltid minnas dem som varit inblandade och ta hand inte bara om dem själva utan om alla medlemmar i deras familjer. När jag svarade att jag inte var idealisk för uppdraget i Mexico eftersom jag inte talade ett ord spanska förblev Stalin lugn.

Jag bad om tillstånd att begagna mig av veteraner från gerillaoperationerna under spanska inbördeskriget. Stalin svarade: ‘Det är er uppgift och plikt mot partiet att finna och välja ut lämpliga och pålitliga personer för att utföra uppdraget. Ni kommer att få all den assistans och det stöd ni behöver. Rapportera direkt till kamrat Berija och ingen annan, men minns att det odelade ansvaret för att uppdraget utförs förblir ert. Ni bör personligen se till att en operativ styrka sänds till Mexico. Rapporterna bör ni själv skriva för hand.’

Vi skakade hand och Berija och jag lämnade Stalins kontor. Efter mötet med Stalin utsågs jag omedelbart till biträdande direktor för utlandsbyrån och fick ansvaret för den nya operationen mot Trotskij i Mexico. Jag fick ett nytt kontor på sjunde våningen, rum 735 i Lubjanka, som tidigare tillhört Slutskij.

Emma kände sig illa berörd av min befordran och sade att det skulle ha varit bättre för mig att kvarstå som underordnad kontrollöfficer. Helt riktigt anade hon att min snabba befordran till operativ chef, trots att den var temporär, utgjorde grunden för förtälet mot mig. Jag var inte någon fiende till folket, utan fiende till avundsjuka kollegor. Detta var också det normala mönstret för angiveri under utrensningarna.

Händelsernas berusande hastighet svepte mig med sig och mina nya uppgifter gav mig ingen tid över åt att grubbla över de nästan ödesdigra anklagelserna mot mig. Partimötet röstade aldrig om att utesluta mig. Två dagar senare informerades jag om att partibyran ändrat sitt beslut om att utesluta mig ur partiet och i stället gav mig en reprimand för att jag misslyckats med att avslöja de fientliga elementen inom direktoratet.

Dagen därpå blev jag, när jag kom in på mitt nya kontor, uppringd av Ejtingon, som återvänt från Spanien och befann sig i sin lägenhet. 'Pavlusja, jag har varit i Moskva i tio dagar och inte gjort annat än blivit övervakad av operationsavdelningen. Jag är säker på att min telefon är avlyssnad. Du är den ende som känner till vad jag verkligen gjort, så var snäll och säg till dina överordnade så snart du kan att om de bestämt sig för att arrestera mig bör de göra det genast och strunta i de här barnsligheterna.'

Jag talade om för Ejtingon att jag inte kände till några planer på att arrestera honom och att det var min första dag på den nya tjänsten. Jag föreslog honom att genast söka upp mig på Lubjanka. Så ringde jag Merkulov och rapporterade samtalet för honom. Merkulov skrattade och sade: 'De där idioterna har satt Ejtingon och hans grupp under övervakning utan att inse att de har med yrkesfolk att göra.' Tio minuter senare ringde mig Berija på direktlinjen mellan hans och mitt kontor och föreslog att när nu Ejtingon ingick i min grupp borde vi infinna oss på hans kontor vid slutet av dagen.

När Ejtingon anlände beställde jag te och föreslog honom att ingå i operationen mot Trotskij. Han tackade utan betänketid ja. Han var ett självskrivet val för att leda operationsstyrkan i Mexico eftersom närmandet till Trotskij skulle ske genom vårt spanska nätverk och han var den som bäst kände till detta. Genom att arbeta tillsammans blev vi nära vänner. Ordern att eliminera Trotskij förvånade oss inte, för i över tio år hade OGPU och NKVD varit invecklade i strid med Trotskij och hans organisation. För oss var statens fiender också personliga fiender.

1939 befann sig Trotskij i exil i Mexico. Han hade tvingats lämna Sovjetunionen 1929 och hade efter att först ha varit bosatt i Turkiet, Norge och Frankrike flyttat till Mexico när kriget närmade sig. Innan Trotskij gick i exil hade han redan förlorat maktkampen om att efterträda Lenin; i exil var hans ansträngningar att splittra och därefter ta kontrollen över den kommunistiska världsrörelsen förödande för Stalin och Sovjetunionen. Trotskijs utmaning mot Stalin fick den kommunistiska rörelsen att förbli splittrad och försvagade under 1930-talet vår position i Västeuropa och Tyskland.

Ejtingon föreslog att operationen mot Trotskij skulle få kodbeteckningen 'Operation Utka', Anka.¹ I Ryssland har ordet anka frånsatt sin normala innebörd också betydelsen av desinformation. Uttrycket 'När ankorna flyger' betyder att pressen publicerar desinformation.

¹ Enligt Sudoplatov finns det två slags operationsakter inom den sovjetiska underrättelsetjänsten. 'Delo formular', tjänsteakten, innehåller den enskilde agentens akt. Dessa akter är också kodade men innehåller enbart agentrapporter, agenternas biografier, verifikationer av deras information och kontrollöfficerens bedömning av agenten och hans källor. 'Liternoje delo', den operativa fallakten, innehåller den övergripande sammanfattningen av agentrapporter och kommentarer av kontrollöfficerare samt den detaljerade operationsplanen, alla telegram, nödvändiga order och hänvisningar. Ibland är telegrammen från ministern i den operativa akten undertecknade med hans täcknamn – i Berijas fall Pavel (Paul) – snarare än med hans faktiska namn. Anka var den beteckning som gavs den övergripande operativa akten.

Leonid kände till våra agentnät i Förenta staterna och Västeuropa så väl att han kunde ge realistiska bedömningar av vilka vi kunde lita på. Olyckligtvis var vi omgående tvungna att återkalla María de la Sierra, vår bästa agent som vi framgångsrikt lyckats placera som Trotskijs sekreterare medan han befann sig i Norge och som fortfarande fanns hos honom i Mexico. Orlov kände till henne och vi ville inte riskera att han skulle avslöja henne. Vi hade rätt: två månader efter det att han anlät till Amerika skrev Orlov till Trotskij, varnade honom för att det fanns planer på att mörda honom och sade åt honom att inte lita på någon från Spanien som tog kontakt med honom. Vi kände inte då till Orlovs varning, men vi förutsåg att den kunde komma.

Ejtingons tanke var att begagna agenter i Västeuropa eller Latinamerika som aldrig varit inblandade i några operationer mot Trotskij eller hans anhängare. Vi fick förlita oss på en grupp ledd av David Alfaro Siqueiros, den mexikanske målaren som Stalin kände personligen. Han var veteran från spanska inbördeskriget och hade därefter flyttat till Mexico där han blivit en av det mexikanska kommunistpartiets organisatörer. Vi beslöt oss också för att upprätta ett andra illegalistnät under Caridad Mercader, en spansk aristokrat. Bland hennes rika förfäder fanns tidigare kubanska guvernörer, och hennes farfar hade varit spansk ambassadör hos tsaren. Caridad hade i början av trettioalet övergett sin man, som var spansk järnvägmagnat, och med parets fyra barn flytt till Paris. Hon försörjde sig på att sticka. När spanska inbördeskriget bröt ut 1936 återvände hon till Barcelona, anslöt sig till anarkisterna och sårades under ett flyganfall. Hennes äldste son dödades i strid. Hennes mellersta son Ramón tjänstgjorde i ett gerillaförband. Den yngste sonen, Luis, kom tillsammans med dottern 1939 till Moskva tillsammans med andra barn till spanska republikaner som flytt undan Franco. Eftersom Ramón var fullständigt okänd bland trotskisterna beslöt sig Ejtingon, som vid den tiden fortfarande var stationerad i Spanien, för att sommaren 1938 sända honom från Barcelona till Paris, där han skulle uppträda som en äventyrslysten ung affärsman med utsvävande livsstil som då och då stödde politiska extremister på grund av sin fientliga attityd gentemot alla regeringar.

1938 hade Ramón och hans mor Caridad som bägge var bosatta i Paris blivit sovjetiska agenter, formellt rekryterade av Ejtingon.² I september träffade Ramón för första gången trotskister i Paris: Sylvia Ageloff, som senare blev Trotskijs sekreterare, och paret Rosmer.³ I enlighet med sina order från Ejtingon avstod han från all politisk verksamhet. Den roll han skulle spela var som en god vän som då och då bidrog med pengar men som inte var politiskt aktiv. Han visade inget intresse för deras arbete och förkastade deras förslag om att han skulle aktivera sig politiskt. Ramón Mercaders kodnamn var Mamma.

Utöver Mercader hade vi en betydelsefull agent med kodnamnet Harry. Han var i själva verket engelsman och hette Morrison; varken Orlov eller Spiegelglas kände till honom. Det var tack vare Harry vi lyckades komma över Trotskijs europeiska organisations operativa arkiv i december 1939. Han hade dessutom goda kontakter i sjunde arrondissementets gendarmhögkvarter i Paris och kunde bistå oss med att få både autentiska franska polisstämplar i förfalskade pass och franska uppehållstillstånd för våra agenter.

Ejtingon föreslog att operationsstyrkan skulle vara fullständigt fristående från NKVDs residenturer i Förenta staterna och Mexico. Jag höll med honom, men konstaterade att det skulle vara omöjligt att förflytta hela gruppen från Västeuropa med hjälp av vår normala

² Ejtingon och Caridad hade ett kärleksförhållande, enligt vad Christopher Andrew och Oleg Gordjevskij hävdar i 'KGB inifrån' (Stockholm 1991). Sudoplatov hävdar bestämt att något sådant skulle ha brutit mot god yrkes-sed. Han säger att de stod varandra nära men att de trots Ejtingons välförtjänta rykte som kvinnokarl inte hade något fysiskt förhållande.

³ Alfred och Marguerite Rosmer var franska socialister som blev lärjungar till Trotskij, grundade den franska trotskistiska rörelsen och reste med honom till Mexiko.

understödsorganisation. Vi gjorde bedömningen att det skulle kosta 300 000 dollar att sätta samman och utrusta styrkan och att konstruera en täckmantel för dess operationer i Latinamerika och Förenta staterna.

Vi presenterade alternativen för Berija och betonade att vi inte hade någon i Trotskijs närmaste omgivning som var kapabel att mörda honom. Vi sade att vi misstänkte att vi skulle bli tvungna att storma Trotskijs bostad. Berija föreslog oväntat att vi skulle använda Orlovs kontakter och dessutom ta direkt kontakt med honom som ombud för Berija personligen. Berija hade känt Orlov när han 1921 tjänstgjorde i Georgien som befälhavare för en gränsbrigad. Ejtingon protesterade kraftfullt av personliga skäl. Han hade aldrig stått på god fot med Orlov i Spanien. Jag höll med Ejtingon och påminde Berija om att det fanns en regeringsorder, utfärdad av honom själv, som förbjöd oss att ha med Orlov att göra. Ejtingon konstaterade att Orlov som professionell underrättelseofficer snabbt skulle få kännedom om varje försök att få kontakt med honom via hans släktingar i Amerika, och att han skulle förmoda att vårt syfte var att lönnmörda honom; därmed skulle vi riskera också operationen mot Trotskij. Berija tvingades motvilligt hålla med oss.

Berija föreföll besatt av sin önskan att begagna sina gamla personliga kontakter. Han hade en rad georgiska furstar i väst som försåg honom med rykten om osannolika skatter på avlägsna gömställen i Kaukasus. Hans fru Nina hade två farbröder, den ene en principfast bolsjevik, den andre ledamot av den mensjevikiska georgiska exilregeringen i Paris.⁴ Senare kom detta att utgöra grund för anklagelsen att Berija hade kontakter med imperialistiska underrättelseorganisationer. Men under vårt samtal insåg Berija att vi skulle behöva ett nytt nätverk som inte kunde förrådas. Han sade åt oss att gå vidare och inte oroa oss för pengarna. Men Berija tillade att han, efter det att vi satt upp operationsstyrkan, ville utöka den med agenter han själv haft kontakt med.

Berija beordrade mig att följa med Ejtingon till Paris för att utvärdera gruppen vi skulle sända till Mexico. I juni 1939 försägs vi med falska handlingar av George Miller, en österrikisk invandrare som var direktor för NKVDs enhet för falska pass. När vi lämnade Moskva gladde sig Ejtingon över att en av hans systrar som var kronisk kverulant inte kom för att vinka av oss. Hans familj var övertygad om att varje företag hon önskade framgång var dömt att misslyckas. Från Moskva for vi till Odessa där vi gick ombord på ett fartyg till Athen. Där bytte vi identitet och gick ombord på ett annat fartyg till Marseilles.

Vi tog tåget till Paris där jag för första gången träffade Ramón och Caridad Mercader och, vid ett annat tillfälle, medlemmar i Siqueirosgruppen; de bägge grupperna möttes inte och var omedvetna om varandras existens. De föreföll alla odiskutabelt pålitliga och hade, vilket var ännu viktigare, tidigare erfarenhet av mycket riskabla militära operationer, något som skulle visa sig vara av stort värde under aktionen mot Trotskij. Jag föreslog Ejtingon att han skulle ägna någon månad åt att träna Caridad och Ramón i underrättelsearbete eftersom de var okunniga till och med om sådana grundläggande tekniker som operationsmetodik, bevakningsupptäckt och enkel förklädnad. Träningen hjälpte dem visserligen att undvika det lilla trotskistiska kontraspionaget när de kom till Mexico, men förseningen var nära att bli ödesdiger för Ejtingon.

I augusti 1939 seglade Caridad och Ramón från Le Havre till New York. Meningen var att Ejtingon kort därefter skulle följa efter till Amerika, men vid det laget gällde inte längre det polska pass han rest in i Frankrike på. Efter den tyska invasionen i Polen ansåg de franska

⁴ Mensjevikerna var ett socialdemokratiskt politiskt parti som förespråkade en bred, konstitutionell proletär regering. Till en början samarbetade de med bolsjevikerna men bröt senare i protest mot det auktoritära statsskicket. Till följd av splittringar inom partiet kunde de inte stå emot bolsjevikerna, som grep makten och förbjöd dem 1922.

myndigheterna att han som polsk flykting antingen skulle mobiliseras i den franska armén eller interneras som misstänkt element. Dessutom infördes hårda restriktioner för polska medborgares utlandsresor och Ejtingon tvingades gå under jorden.

Jag hade återvänt till Moskva och förbannade mig själv för förseningen jag åsamkat Ejtingon genom att insistera på träningsperioden, men den hade ä andra sidan varit nödvändig. Nu instruerade vi vår resident i Paris, Lev Vasilevskij, som under täcknamnet Tarasov tjänstgjorde som generalkonsul, att på alla sätt förse Ejtingon – som han kände under täcknamnet Tom – med giltiga dokument inför resan till Amerika. Det tog Vasilevskij nästan en månad att utföra beställningen. Under tiden placerade han Ejtingon på ett mentalsjukhus som drevs av en rysk emigrant, och i enlighet med mina instruktioner använde han sig också av Morrisons kontakter för att förse Tom med ett förfalskat franskt internpass utställt på en mentalsjuk syrisk jude. Tom var nu odiskutabelt olämplig för militärtjänst och internpasset, som tillät honom att bo i Frankrike, gick att utnyttja för att få ett pass för utlandsresor. Vasilevskij var säker på att det pass han lyckades skaffa var giltigt – han hade mutat de franska tjänstemännen – men problemet att skaffa ett amerikanskt visum och att få viseringen stämplad i passet återstod. Vår enda kontakt med det amerikanska konsulatet gick via en respektabel schweizisk affärsman, som i själva verket var en illegalist vid namn Maxim Steinberg. Men det fanns ytterligare problem. Steinberg hade vägrat återvända till Moskva när han blivit hemkallad 1938. Han hade skrivit ett brev där han svor på sin lojalitet men sade att han fruktade att bli orättvist utrensad. Nu sände Vasilevskij en kontrollofficer för att träffa Steinberg i Lausanne. Efter ett spänt möte, där Steinberg var beredd att skjuta kontrollofficeren som han fruktade var en mördare, gick Steinberg med på att ordna viseringen åt den syriske juden. Steinberg kände inte igen passfotot av Ejtingon, som odlat mustasch och bytt frisyr. Inom en vecka hade Steinberg skaffat visum och kontrollofficeren återvände med det till Paris.

Ejtingon anlände till New York i oktober 1939 och startade ett import-exportföretag i Brooklyn som vi begagnade som kommunikationscentral. Än viktigare försäg det Ramón Mercader med en ursäkt för att företa regelbundna resor till New York där han träffade Ejtingon och försägs med kontanter. Ramón var nu bosatt i Mexico under namnet Frank Jacson och med falskt kanadensiskt pass.

I Mexico utvecklades gradvis täckmanteln för Siqueirosstyrkan. Vi hade två illegala radiooperatörer, men olyckligtvis visade sig radiokommunikationen inte effektiv till följd av den dåliga utrustningen. Ejtingon utvecklade korrekt parallella och separata metoder att nå in i Trotskij's villa i Coyoacán utanför Mexico City. Villan ägdes av den mexikanske konstnären Diego Rivera, som lånat ut den till Trotskij. Siqueirosgruppen planerade att storma byggnaden medan Ramón Mercader, omedveten om gruppens existens, i första hand avsåg att begagna sin kärleksaffär med Sylvia Ageloff för att få kontakt med människorna kring Trotskij.

Ramón såg bra ut; han var inte olik den stilige franske skådespelaren Alain Delon. Han ägde också en magnetisk charm som Sylvia kapitulerat för redan i Paris. Sylvia hade rest till New York tillsammans med Ramón, som omsorgsfullt hållit henne borta från Ejtingon. Då och då observerade Ejtingon Ramón och Sylvia på någon restaurang, men han blev aldrig presenterad för henne.

Ramón uppträdde självständigt bland trotskisterna och försökte aldrig vinna deras förtroende genom att sympatisera med deras sak. Snarare förblev han en affärsman som stödde Trotskij av egna, excentriska skäl, inte i egenskap av hängiven anhängare.

Siqueirosgruppen tvingades lita till en karta över Trotskij's villa som Maria de la Sierra smugglat ut innan hon återkallades till Moskva. Hon uppskattade antalet livvakter och gav

mig en detaljerad karaktärsanalys av personalen i hans sekretariat. Denna mycket användbara information vidarebefordrades till Ejtingon.

I slutet av 1939 föreslog Berija att vi skulle stärka vårt illegala nätverk i Mexico. Berija tog mig med till en säkrad lägenhet och presenterade mig för Joseph Grigulevitj, med kodnamnet Padre, som kommit till Moskva efter illegal verksamhet i Västeuropa. Han var i trotskistiska kretsar känd som politiskt neutral och misstänktes inte för att försöka infiltrera deras organisation. Hans närvaro i Latinamerika skulle vara helt naturlig eftersom hans far ägde ett stort apotek i Argentina. Grigulevitj anlände till Mexico i januari 1940 och upprättade på Ejtingons order ett tredje illegalt agentnät som skulle hållas i reserv och som opererade i Mexico och Kalifornien. Han samarbetade även med Siqueirosgruppen. Grigulevitj lyckades träffa en av Trotskij's livvakter, Sheldon Harte, och när Harte var i tjänst i gryningen den 23 maj 1940 knackade Grigulevitj på grinden. Harte begick det fatala misstaget att läsa upp grinden och Siqueiros anfallsgrupp stormade byggnaden. De kulsprutebesköt rummet där Trotskij befann sig, men eftersom de sköt sönder rummet genom en stängd dörr – som de borde ha öppnat – missade de Trotskij som gömde sig under sängen.

Harte likviderades eftersom han kände igen Grigulevitj och följaktligen skulle ha kunnat avslöja oss. Episoden slutade med att Siqueiros blev arresterad, vilket försåg oss med en utmärkt täckmantel för Grigulevitjs och Mercaders fortsatta ansträngningar. De bäge var fortfarande omedvetna om varandras existens.

Direktangreppet misslyckades därför att anfallsstyrkan inte bestod av yrkesmördare med erfarenhet av direkta personliga angrepp. Beklagligtvis deltog inte Ejtingon i raiden. Han skulle ha kontrollerat anfallsplanen och försäkrat sig om att Trotskij eliminerats. Bland medlemmarna i Siqueirosgruppen fanns ingen med erfarenhet av att söka igenom en bostad eller en villa. De var bönder och gruvarbetare med elementär utbildning i gerillakrigföring.

Ejtingon rapporterade via kodad radio att anfallet misslyckats. Rapporten försenades på vägen eftersom den kom via ett sovjetiskt fartyg i New York. Därefter vidarebefordrades den i krypterad form av radiooperatören till Vasilevskij i Paris. Han sände den till Moskva men kunde inte dechiffrera den och visste därför inte hur viktigt meddelandet var. På grund av förseningen i rapportöverföringen fick Berija och Stalin höra talas om att raiden misslyckats genom nyhetsbyrån Tass. Jag minns inte det exakta datum, men jag vet att det var en söndag i maj 1940. Jag kallades till Berijas datja. Han sände sin bil och chaufför att hämta mig och när jag anlände till datjan fann jag två andra gäster som kommit före mig: Ivan Aleksandrovitj Serov, då säkerhetsfolkkommissarie i Ukraina, och Sergej Nikoforovitj Kruglov, Berijas ständige närmaste man. De var mitt i lunchen när jag kom.

Berija ville inte diskutera saken i deras närvaro. Han gjorde en gest åt mig att vänta i trädgården, där han planterat sällsynta halvtropiska växter som han hoppades kunna hålla vid liv i det hårda Moskvaklimatet. Det var hans fru Nina, som var agronom, och hans son Sergej, som han presenterade mig för, som hade hand om trädgården. Sedan lämnade han bordet och gjorde mig ensam sällskap till ett hörn av trädgården. Indignerat frågade han mig hur gruppen jag godkänt i Paris varit sammansatt och vad jag visste om planen för att eliminera Trotskij. Jag sade att Siqueirosgruppens yrkesmässiga kompetens varit låg men att de var hängivna kamrater, beredda att offra sina liv. Jag inväntade en fullständig rapport från Mexico inom en eller ett par dagar via radio. Vi återvände till matsalen och Berija föreslog mig att omedelbart återvända till mitt kontor och hålla honom underrättad om den fortsatta utvecklingen.

Två dagar senare kom Ejtingons rapport via Paris och jag informerade Berija. Ejtingon betonade i rapporten att han med centrets godkännande ville övergå till en alternativ plan. Denna innebar att vi skulle upphöra med att försöka infiltrera de trotskistiska kretsarna i Mexico med agenter. Skulle någon av våra agenter gripas under försök att döda Trotskij

kunde hela agentnätet komma att avslöjas. Jag informerade Berija om situationen. Till en början kommenterade han inte Ejtingons förslag att sluta med agentinfiltreringen av Trotskij's sekretariat och i stället begagna en av våra utomstående agenter för att mörda Trotskij. Att lägga ner detta nätverk innebar att vi gav upp de ögon och öron vi hade bland trotskisterna i Förenta staterna och Mexico. Jag ansåg att beslutet var för viktigt för att fattas av mig och Ejtingon och att det måste tas av Berija och Stalin. 1940 var infiltrationen av utländska trotskistgrupper fortfarande en av den sovjetiska underrättelsetjänstens högsta prioriteter. Hur skulle vi annars få reda på vad som hände i trotskiströrelsen sedan vi lyckats döda Trotskij? Skulle trotskisterna fortfarande vara en maktfaktor och ett hot mot Stalin utan sin ledare? Stalin läste regelbundet de rapporter vi fick från den agent som infiltrerat den trotskistiska tidningen i New York. Från honom fick vi rörelsens planer och målsättningar och arbetade med att omintetgöra dem. Stalin läste ofta trotskistiska dokument och uppsatser till och med innan de hunnit publiceras i New York. Jag återvände till mitt kontor på sjunde våningen för att invänta beslut.

Jag behövde inte vänta länge. Efter två timmar kallades jag till Berijas kontor på tredje våningen. ”Följ med mig”, sade han. Den här gången körde vi till Stalins närbelägna dacha, en halv timmes bilväg väster om Moskva. Mötet var mycket kort. Jag rapporterade att Siqueiros misslyckats med att mörda Trotskij och förklarade att alternativet innebar att vi samtidigt som vi eliminerade Trotskij skulle förlora vårt antitrotskistiska nätverk i USA och Latinamerika. Stalin ställde bara en enda fråga: ”I vilken utsträckning är agentnätet i USA och Mexico under Ovakimian inblandat i operationen mot Trotskij?”⁵ Jag svarade att Ejtingons operation var fullständigt fristående från Ovakimian, vars spionage under täckmantel av handelsbolaget AMTORG på inget sätt hade komprometterats.

Stalin stod orubbligt kvar vid sin tidigare analys och sade: ‘Elimineringen av Trotskij kommer att innebära hela trotskiströrelsens fullständiga sammanbrott och sedan kommer vi inte att behöva spendera pengar på att bekämpa trotskisterna och deras försök att underminera vare sig Komintern eller oss.’

Stalin beordrade att alternativplanen skulle godkännas och lät trots Siqueiros misslyckande sända ett telegram till Ejtingon där han uttryckte sitt fulla förtroende för denne. Jag sände själv telegrammet och lade till ett PS: ‘Pavel sänder sina hjärtligaste hälsningar.’ Pavel var Berijas kodnamn.

När jag arresterades 1953 läste utredarna dossiern rörande Operation Anka, som förvarades i mitt kassaskåp, och frågade mig efter Pavels verkliga namn. Jag sade dem att det varit mitt eget namn, tillagt för att bevisa telegrammets äkthet. Jag behövde knappast betona att Ejtingon varit högt aktad av Berija, som vid det laget både arresterats och avrättats.

Stalin föreslog Berija och mig att stanna till middag eftersom klockan närmade sig elva på kvällen. Jag minns att det var en enkel måltid. Stalin skämtade och föreslog mig att smaka georgiskt vin, men på ett mycket speciellt sätt. Halva glaset fylldes med vin och den andra hälften med georgisk lemonad, Logidzy, som dagligen flögs in åt Stalin. Tvärt emot vad general Volkogonov senare skrivit – han befann sig inte i rummet den kvällen – var Stalin inte alls ursinnig över att mordförsöket misslyckats. Var han arg visade han det inte, utan var enbart besluten att gå vidare med elimineringen av Trotskij. Självfallet var han missnöjd med

⁵ Gaik Badolovij Ovakimian, som opererade från AMTORG, den sovjetiska handelsbeskickningen i New York, sändes 1933 till Förenta staterna som chef för det sovjetiska spionaget. Han var en kortvuxen och livlig armenier som utbildat sig till ingenjör och specialiserat sig på industrispionage. I juli 1941 arresterades han men tilläts lämna Förenta staterna. Se Robert J Lamphere och Tom Shachtman: *The FBI–KGB War* (New York: Random House, 1986), sid 25-27.

att försöket gått om intet, men han föreföll tålmodig och fullt beredd att öka insatsen genom att satsa hela sitt agentnät i ett sista försök att göra sig kvitt Trotskij.

Ejtingon berättade senare för mig att Ramón Mercader var beredd att utföra sitt uppdrag och förlita sig till sin utbildning som gerillasoldat i Spanien. Under krigets gång hade han inte bara begagnat sitt gevär utan också varit i närstrid med kniv. Han var beredd på tre alternativ: att skjuta Trotskij, att hugga ned honom eller att klubba honom till döds. Eftersom vi inte hade något laboratorium till vårt förfogande var dessa de ofrånkomliga tre alternativen. Caridad gav sonen sin välsignelse. När hon och Ejtingon träffade Ramón för att gå igenom säkerhetsanordningarna i Trotskijs villa kom de fram till att det bästa vore att begagna kniv eller något slags klubba, eftersom de vapnen skulle vara lättare att dölja för vakterna och medlemmarna i hushållet och eftersom de skulle leda till ett minimum av oväsen. Ramón var tillräckligt stark och hade en gång knivhuggit en vaktpost till döds vid en bro som skulle sprängas.

Det var viktigt att ange ett motiv för dådet som skulle underminera Trotskijs status och misskreditera hans rörelse. Mordet skulle framställas som Mercaders personliga hämnd för Trotskijs påstådda försök att avråda Sylvia Ageloff från att gifta sig med honom. Om han blev tillfångatagen skulle Mercader också påstå att trotskisterna velat dra personlig nytta av hans ekonomiska bidrag i stället för att använda pengarna till trotskistisk verksamhet. Vidare skulle han hävda att Trotskij försökt få honom att bli medlem i en internationell terroristgrupp som planerade att mörda Stalin och andra sovjetiska ledare.

En snöig dag i början av 1969 träffade jag Ramón Mercader till lunch i författarförbundets hus i Moskva. Det var mitt första möte med honom på nästan trettio år. Där berättade Ramón för mig alla detaljer om det dåd han utfört den 20 augusti 1940. Ramón hade naturligtvis känt till att han ingick i en grupp som skulle bekämpa trotskismen i Mexico, men han hade inte väntat sig att det var han som skulle utföra mordet. Han sade mig att när han träffat sin mor och Ejtingon i en säkrad lägenhet i Mexico City hade de föreslagit att Ejtingon, Caridad och fem gerillasoldater skulle försöka storma Trotskijs villa när Mercader väl kommit in i den. Deras anfall skulle uppta vaktposterna så att Mercader skulle få en möjlighet att skjuta Trotskij. 'Jag ogillade planen och sade åt dem att jag själv skulle verkställa dödsdomen', sade Mercader till mig.

Tvärt emot vad som skrivits om själva mordet blundade Ramón inte innan han slog till Trotskij med en liten, vass bergsklättarhacka som han haft gömd under regnrocken. Trotskij satt ensam vid skrivbordet i sitt arbetsrum. Han kände Mercader, som sagt honom att han skrivit en artikel där han försvarade Trotskij mot hans kritiker och bad honom läsa den. Trotskij hade gått med på att läsa artikeln. I sista ögonblicket, just som Mercader högg till, rörde Trotskij, som var försjunken i artikeln, på huvudet. Det fick slaget att träffa snett och försvagade effekten av det. Det var därför Trotskij kunde ropa på hjälp och inte omedelbart dog. Ramón var alltför upphetsad och förmådde trots att han var beväpnad med kniv inte hugga ihjäl Trotskij. 'Tänka sig, trots att jag var tränad gerillasoldat och huggit en vaktpost till döds under spanska inbördeskriget, blev jag nästan fullständigt paralyserad av Trotskijs skrik', förklarade Ramón. När sedan Trotskijs fru dök upp med vakterna var det för sent att använda revolvern. Hur som helst behövdes det heller inte. Trotskij dog på sjukhuset nästa dag av hugget.

'En av Trotskijs vakter slog mig medvetlös med pistolkolven. Senare använde sig min advokat av detta för att bevisa att jag inte var någon yrkesmördare. Jag höll fast vid historien att mina motiv utgjordes av min kärlek till Sylvia och av att trotskisterna förskingrat pengarna jag skänkt till rörelsen och försökte blanda in mig i terroristverksamheter. Jag höll fast vid

amsagan att mina handlingar var en intern angelägenhet inom trotskiströrelsen', sade Ramón till mig.

Planen hade gått ut på att Trotskij skulle dö ljudlöst och att Ramón innan någon fann kroppen skulle hinna fly, eftersom livvakterna kände igen honom som en flitig gäst i huset. Men när uppståndelsen i villan blev uppenbar tvingades Ejtingon och Caridad fly; de väntade på Ramón i en bil som stod parkerad i närheten. De begav sig först till Cuba, där Caridad utnyttjade sina familjeförbindelser för att hålla sig dold. Grigulevitj flydde från Mexico City till Kalifornien, där han inte var välkänd.

Den första rapporten nådde oss i Moskva via Tass. Därefter sände Ejtingon en vecka senare ett krypterat meddelande från Cuba via Paris. I Moskva var reaktionerna positiva: arbetet hade utförts väl. Självt var jag vid det här tillfället alltför upptagen av vårt maktövertagande i Lettland för att fundera mera på Trotskij. Berija frågade mig om Caridad, Ejtingon och Grigulevitj hade flytt och gått under jorden. Jag sade honom att de var i säkerhet och att Mercader inte hade någon kännedom om var de fanns. Mercader å sin sida hade omedelbart arresterats och satt fängslad i Mexico City. Han spärrades in i sin egenskap av Frank Jacson, kanadensisk affärsman, och hans verkliga identitet förblev okänd i sex år.

Ramón påminde mig också om det råd jag givit gruppen i Paris. 'Blir ni gripna, så försök hungerstrejka i fängelset, men gör det utan att väcka fångvaktarnas misstankar. Åt till att börja med mindre och mindre medan ni förbereder er på hungerstrejken. Till slut kommer de att mata er intravenöst och hela utredningen kommer att försenas.' Mercader gjorde som jag föreslagit i två eller tre månader och höll sedan fast vid historien att han var en missnöjd anhängare till Trotskij. Ramón sade att intill dess hans identitet avslöjats misshandlades han två gånger om dagen av den mexikanska polisen i sex år och satt fängslad i en fönsterlös cell.

Berija sade att inga kostnader var för höga när det gällde att försvara Mercader och att värna desinformationen att mordet var ett resultat av den trotskistiska rörelsens kaos och inre stridigheter. Ejtingon och Caridad fick order om att förbli under jorden. I sex månader höll de sig gömda på Cuba. Därefter seglade de till New York, där Ejtingon begagnade sina judiska kontakter för att skaffa sig en ny identitet och nya dokument. De reste tvärs över kontinenten till Los Angeles och seglade så i februari 1941 från San Francisco till Kina. Ejtingon passade under resan på att återuppta kontakten med två agenter han i början av 1930-talet planterat i Kalifornien. De skulle komma att bli kurirer i det nätverk som åren 1942 till 1945 skaffade oss en rad amerikanska atomhemligheter. I maj 1941, just före det tyska anfallet på Sovjetunionen, återvände Ejtingon och Caridad till Moskva via den transsibiriska järnvägen.

Det var först när en av Ramóns släktingar – som på långt håll också var släkt med Fidel Castro – hoppade av från Sovjetunionen till väst som Mercaders verkliga identitet avslöjades för de västliga underrättelseorganisationerna. Det faktum att informationen någonsin nådde ut berodde på hans mor, Caridad, som sedan hon anlänt till Moskva i två år under kriget 1941-43 var bosatt i Tasjkent. Där anförtrodd hon Ramóns roll som Trotskij's mördare till sin släkting, en lägre tjänsteman i det spanska kommunistpartiet, som efter inbördeskriget flytt till Sovjetunionen. Hon inbillade sig att han skulle tåga om hemligheten.

Efter andra världskrigets slut gjorde Caridad upprepade försök att få Ramón frigiven. Ett av dem gick ut på att hon skulle arrangera ett äktenskap åt honom, men Stalin inlade sitt veto mot den idén eftersom Ramóns identitet fortfarande inte blivit avslöjad. Caridad reste till Mexico och sedan till Paris i sina försök att vinna gehör för att få sin son frigiven.

Hjälpen kom oväntat när en spansk kommunistpartitjänsteman, Caridads förtrogne i Tasjkent, hoppade av till väst 1946 och avslöjade Ramóns täckmantel. Ironiskt nog räddade han därigenom Ramón från den dagliga misshandeln och från den fönsterlösa ensamcellen. När han

till sist ställdes inför bevis på att han var Ramón Mercader och kom från en rik familj, och när hans personakt hos den spanska polisen nått Mexico, måste han medge sin verkliga identitet. Men han erkände aldrig att han mördat Trotskij på den sovjetiska underrättelsetjänstens order. I alla uttalanden betonade han sina personliga motiv för mordet på Trotskij.

Ironiskt nog förbättrades fängelsevillkoren till följd av Caridads indiskretion. När väl avhopparen avslöjat hans identitet tilläts Ramón att då och då äta lunch med fängelsedirektören ute i Mexico City. Kvinnan som skötte honom i fängelset förälskade sig i honom och hälsade på honom varje vecka. Senare gifte han sig med henne och när han släpptes den 20 augusti 1960 tog han henne med sig till Moskva. Han hade tillbringat tjugo år i fängelse.

Mercader togs emot av KGBs ordförande Aleksandr Nikolajevitj Sjelepin, som tilldelade honom medaljen Sovjetunionens hjälte, men när senare Mercader anhöll om ett personligt möte med KGBs ordförande, Vladimir Jefimovitj Semitjastnyj, vägrade denne att träffa honom.⁶ Mercader blev genom särskilt beslut i centralkommittén medlem i kommunistpartiet, och på direkt begäran av Dolores Ibarruri, La Pasionaria, utnämndes han till chefsforskare vid Institutet för marxism-leninism. Han och hans fru tilldelades en partidatja i Kratovo nära Moskva, och Mercader erhöll från centralkommittén och KGB en pension som motsvarade en generalmajors. Men på sextiotalet var hans förhållande till KGB ansträngt eftersom han krävde att först Sjelepin och därefter Semitjastnyj skulle se till att Ejtingon och jag snarast frigavs ur fängelse. Tillsammans med Dolores Ibarruri tog han också upp saken med Michail Suslov, en av politbyråns främsta ledamöter. Suslov lät sig inte påverkas utan blev ursinnig över att Mercader försökt vädja till honom. 'Vi har en gång för alla avgjort de där männens öde', sade Suslov till Mercader.

Mercader bodde till en början på Hotel Leningradskaja nära järnvägsstationen i Leningrad. Sedan fick han en omöblerad fyrarumslägenhet nära tunnelbanestationen Sokol. Vasilevskij hade visserligen blivit utesluten ur partiet, men var den ende av dem som arbetat med Mercader som varken arresterats eller satts i fängelse. Han ingrep och lyckades se till att Mercader fick möbler så att de räckte till lägenheten. Mercaders fru, Raquelia, arbetade som hallåa vid Moskvaradions spanskspråkiga sändningar. 1963 adopterade de två barn, pojken Artur som var elva år och flickan Laura som var sex månader. Barnens föräldrar hade varit vänner till paret Mercader. Fadern hade sedan han flytt från Spanien efter inbördeskriget varit bosatt i Moskva, men nu hade han återvänt som illegal agent, blivit gripen och skjutits. Deras mor hade dött i barnsäng under flickans födelse i Moskva.

Mercader var yrkesrevolutionär och stolt över sin roll i kampen. 'Skulle vi kunna leva om 1940-talet skulle jag göra likadant, men jag skulle inte utföra samma handlingar i dagens värld', sade han 1969. Han ångrade inte att han mördat Trotskij. I stället citerade han det ryska ordstävets: 'Man väljer inte när man lever och dör', och tillade: 'jag skulle utöka det till: Man väljer inte när man lever, dör eller dödar.'

I mitten av sjuttiotalet lämnade Mercader Moskva och begav sig till Cuba, där han arbetade som rådgivare åt Fidel Castro. Han dog 1978 och hans kropp återsändes i hemlighet till Moskva. Jag var just då bortrest och hans änka fick inte tag i mig i tid till begravningen, men Ejtingon var närvarande. Han begrovs på Kuntsevogravplatsen, men under falskt namn: på hans gravsten står det Ramón Ivanovitj López, Sovjetunionens hjälte.

⁶ Aleksandr Sjelepin, född 1918, var chef för KGB från december 1958 till november 1961. Fram till Chrusjtjovs fall i oktober 1964 tjänstgjorde han på framskjutna positioner inom partiet och regeringen och var ledamot av politbyrå. Leonid Brezjnev, som efterträdde Chrusjtjov som partisekreterare, fruktade honom som rival och lyckades gradvis degradera honom från både ämbeten och makt. Semitjastnyj efterträdde Sjelepin som KGB-chef och behöll den posten fram till april 1967. Han spelade en avgörande roll vid Nikita Chrusjtjovs fall.

Det har blivit klart för mig att vår tids moral inte är förenlig med den grymhet som präglar revolution, inbördeskrig och den maktkamp som följer på dem. Stalin och Trotskij bekämpade varandra och tillgrip kriminella metoder för att nå sina syften. Den huvudsakliga skillnaden mellan dem var att Trotskij under sin exil utomlands bekämpade inte bara Stalin utan också Sovjetunionen. Den konfrontationen var liktydig med ett krigstillstånd som måste ända antingen i seger eller i död. Det fanns ingen möjlighet för Stalin att behandla Trotskij i exil bara som en filosofiskt inriktad författare. Trotskij var en aktiv fiende som måste förgöras.

Maria de la Sierra, Trotskij's sekreterare som också under kodnamnet Africa varit vår agent och som återkallats till Moskva när Aleksandr Orlovs avhopp hotade hennes täckidentitet, var en legendarisk gestalt.* Under andra världskriget hoppade hon i fallskärm bakom de tyska linjerna för att bedriva gerillakrig, och efter kriget var hon aktiv i KGBs illegala nätverk i Latinamerika, där hon tjänstgjorde som radiooperatör. Hon var illegalist i över tjugo år och återvände till Sovjetunionen först på 1970-talet. Hon dog 1988.

Trotskij's son, Lev Sedov (han tog sin mors namn), stod under ständig övervakning av våra agenter. Sedan han lämnat Turkiet och flyttat till Paris 1933 var han under trettioalet den trotskistiska rörelsens främste organisatör. Vi begagnade oss av två sinsemellan oberoende agentnät. Det ena leddes av Mark Zborowski, alias 'Etienne' och 'Tulpan', det andra av Serebrjanskij. Sedan vi av Zborowski fått de behövliga ledtrådarna kunde Serebrjanskij med hjälp av informationen lägga beslag på Trotskij's arkiv, som fanns gömda i Paris, och med hjälp av sin Parisagent 'Harry' smuggla ut dem till Moskva. Serebrjanskij utnyttjade den agent han hade inom den franska polisen för att underlätta operationen. Zborowski hade ingen aning om hur vi utnyttjade de tips han givit oss. Volkogonov hävdar trots detta i sin Trotskijbiografi att Zborowski arrangerade smuglingen och han skulle dessutom ha varit med om att mörda Sedov på ett franskt sjukhus, där han dog i februari 1938 under mystiska omständigheter efter en blindtarmsoperation.⁷

Det är helt klart att Sedov dog i Paris, men jag fann inga bevis vare sig i hans akt eller i akterna kring den trotskistiska internationalen för att han skulle ha blivit mördad. Om så varit fallet skulle någon ha blivit dekorerad eller gjort anspråk på äran. Vid den tid det handlar om förekom anklagelser om att underrättelsetjänstens ledare falskeligen gjorde anspråk på äran av att ha eliminerat trotskister, men inga detaljer eller exempel nämndes. Den konventionella uppfattningen är att Sedov dog till följd av en likvidationsoperation genomförd av NKVD. I själva verket visar dokumenten att Spiegelglas till Jezjov rapporterade att Sedov dött av naturliga orsaker, och att Jezjov svarade: 'Föredömlig operation. Visst har vi gjort bra ifrån oss i hans fall?' Spiegelglas var knappast den som skulle motsäga Jezjov, som när han informerade Stalin om Sedovs död försökte ta åt sig äran av den. Detta bidrog till uppfattningen att NKVD skulle ha mördat Sedov.⁸

När Ejtingon och jag med Berija diskuterade planerna på att eliminera Trotskij nämndes aldrig Sedovs död. Det är lätt att anta att Sedov blev mördad, men jag tror inte att så var fallet, och skälet till min misstro är mycket enkelt. Vi övervakade honom så noga och Trotskij litade

* Trotskij-experten, historikern Pierre Broué, uppger att hon egentligen hette *Maria de las Heras* och var spansk officersdotter och att hon var "tidigare medlem av ungtkommunisterna, specialist på radiokommunikation, som vidarebefordrade upplysningar till Moskva under Trotskij's vistelse först i Norge och sedan i Mexiko, men som i motsats till vad som uppgetts inte var den landsflyktiges sekreterare." (P Broué, *Histoire de l'internationale communiste, 1919-1943*, sid 617). – Red

⁷ 1948 förhöordes Zborowski av FBI i New York där han slagit sig ned som medlem av den vitryska emigrantgruppen. Enligt Lamphere "gav Zborowski FBI förstklassig information om KGBs intresse för de ryska emigranterna i Förenta staterna, vilket ledde till att andra KGB-agenters verksamhet kunde avbrytas. För sina egna illegala verksamheter dömdes Zborowski till fem års fängelse." *The FBI-KGB War*, sid 88.

⁸ Costello och Tsarev citerar ur utskriften från Spiegelglas bekännelse i maj 1939 i *Deadly Illusions*, sid 469-470.

så fullständigt på honom att hans närvaro i Paris höll oss informerade om trotskisternas planer på att via Europa smugga in agenter och propaganda i Sovjetunionen. Hade vi mördat honom skulle vi därmed själva ha frånhänt oss kontrollen över trotskisternas operationer i Europa.

Efter mordet på Trotskij integrerades några medlemmar från det illegala agentnät jag byggt upp i Förenta staterna och Mexico med andra illegalister som redan befann sig på plats. Detta utvidgade nätverk visade sig senare ovärderligt när det gällde att samla in de hemliga uppgifterna om Amerikas första atombomb. Våra illegalister, som hade falska dokument och inga officiella befattningar, började operera i slutet av 1920-talet och i början av 1930-talet. Vi utbildade våra officerare för att bosätta sig utomlands och antingen försöka samla in information eller arbeta sig fram till positioner där de hade tillgång till önskad information. I ytterligare andra fall fick de helt enkelt order att fara utomlands, bli goda samhällsmedlemmar och invänta den dag då vi återkallade dem i aktiv tjänst.

I början av trettioåret sändes Ejtingon som illegalist till Förenta staterna för att rekrytera japanska och kinesiska invandrare som skulle kunna vara användbara vid militär- och sabotageoperationer mot Japan. Vid den här tidpunkten hade japanerna erövrat de centrala och norra delarna av Kina i Manchuriet och vi fruktade ett krig med Japan. Samtidigt placerade Ejtingon ut två mullvadar, polska judar, som han lät hämta från Frankrike.

En annan av Ejtingons primära uppgifter var att bedöma vilken potential som agenter de amerikaner hade som engagerat sig i kommunistisk verksamhet. Han var finurlig nog att föreslå att rekryteringsansträngningarna borde inriktas på personer som sympatiserade med kommunistiska idéer men som inte var medlemmar i partiet.

Ejtingon fick som medhjälpare Isaak Akmerov, som trots Ejtingons starka protester gifte sig med brorsdottern till Earl Browder, det amerikanska kommunistpartiets grundare. Centret betraktade inte verksamheten i Förenta staterna eller upprättandet av ett illegalistnät där som några högprioriterade operationer, eftersom underrättelseinformationen från USA vid den här tiden inte påverkade några viktigare beslut i Kreml. Emellertid bad Ejtingon några av sina konfidentiella kontakter att inrikta sig på den amerikanska politiken gentemot Kina. Han lyckades lokalisera de journalister som senare bildade den så kallade Amerasiatiska lobbyen, som kom att påverka det amerikanska utrikesdepartementets politik i Asien.⁹

En av de agenter Ejtingon rekryterade var en välkänd japansk målare, Miyagi, som senare kom att ingå i Sorges grupp i Tokyo.¹⁰ Ejtingon och min gode vän Ivan Vinarov, som under 1940-talet blev chef för den bulgariska underrättelsetjänsten under Georgi Dimitrov, kontaktade Sorge i Shanghai i slutet av 1920-talet. Sorges information behandlades trettioåret igenom som värdefull men med visst förbehåll för att de tyska och japanska myndigheterna betraktade honom som dubbelagent.

1932 lämnade Ejtingon Kalifornien och återvände via Shanghai till Sovjetunionen. Han utnämndes till Serebrjanskijs närmaste man men blev oense med honom och nominerades i

⁹ Tidskriften Amerasia startades 1936-37 och stödde en enad prosovjetisk front och koalition mellan de kinesiska kommunisterna och nationalisterna. Amerasia ägdes och redigerades av Philip Jaffe och Frederic Vanderbilt Field och höll en prosovjetisk linje. I juni 1945 arresterades Jaffe av FBI sedan 1 700 hemligstämplade dokument återfunnits på tidskriftens redaktion. Jaffe förklarade sig skyldig till anklagelsen att ha avlägsnat konfidentiellt material ur statliga arkiv, men förnekade att han skulle ha arbetat för den sovjetiska underrättelsetjänsten. Se David J Dallin: *Soviet Espionage* (New Haven: Yale University Press, 1964) sid 445-450.

¹⁰ Yotoku Miyagi föddes 1903 som andre son till en bondfamilj i Okinawa. Hans far emigrerade till Kalifornien och i juni 1919 följde sonen, som börjat lida av de första tecknen på tuberkulos, efter till Amerika. Miyagi utexaminerades från San Diego Public Art School och startade restaurangen Owl i Los Angeles. Där gick han med i en marxistisk studiecirkel och rekryterades 1931 som medlem i kommunistpartiet. I september 1933 återvände Miyagi till Japan och blev medlem av Sorges spionring. Han arresterades och dog i fängelse 1943.

stället till chef för den sektion vid utlandsbyrån som ansvarade för illegalister och för tillverkningen av falska dokument.

Sedan vi upprättat diplomatiska relationer till Förenta staterna 1934 ansåg centret att krig med Japan var oundvikligt. Vi behövde få illegal information från USAs västra delstater. Valet av vem som skulle få uppgiften var givet. Grigorij Chejfets hade först arbetat i Komintern och var en av det amerikanska kommunistpartiets organisatörer. Han kände personligen många ledande amerikanska kommunister. Efter sin tid i Komintern hade Chejfets överförts till GPU:s utländska avdelning. Han hade satt upp illegala agentnät i Tyskland och Italien i mitten av 1930-talet och då utgivit sig för att vara indisk student. Till följd av sin mörka hudfärg gav han trots sina blå ögon intryck av att vara asiatisk invandrare snarare än jude, vilket han var. I Amerika var han känd som mr Brown.

Medan Chejfets tjänstgjorde i Italien skaffade han sig värdefulla kontakter i landet; Bruno Pontecorvo träffade han som ung student i Rom. Chejfets föreslog Pontecorvo att kontakta Frédéric Joliot Curie, den berömde franske fysikern, som hade intima kontakter med det franska kommunistpartiets ledning. Pontecorvo kom senare att bli den kanal via vilken Enrico Fermi försåg oss med atomhemligheter.

Chejfets hade haft turen att inte bli utrensad på trettioalet. Han hemkallades till Moskva och i november 1938 beordrade Jezjov att han skulle arresteras, men som jag tidigare skildrat rev Merkulov sönder den arresteringsorder på honom som jag hittade i Jezjovs kassaskåp. I stället sändes Chejfets till Förenta staterna för att följa den vetenskapliga och teknologiska utvecklingen och bedöma det amerikanska kommunistpartiets potential som underrättelseorgan. Chejfets gav klipskt nog sken av att endast samla in rutininformation om de amerikanska trotskisternas verksamhet, som saknade intresse för FBI. Han informerades om mullvadarna Ejtingon planerat för eventuellt bruk i händelse av krig mellan Sovjetunionen och Japan. Den ursprungliga planen gick ut på att upprätta ett illegalt agentnät i de amerikanska hamnarna, ungefär som vi gjort i Skandinavien, i syfte att förstöra fartyg som transporterade strategiska råmateriel och bränsle till Japan. Eftersom vi inte kände till japanernas avsikt att angripa Sydostasien och Pearl Harbor förmodade vi att de skulle gå i krig med oss först.

Chejfets närmaste man på konsulatet i San Francisco, Viktor Ljagin, tilldelades den speciella uppgiften att samla in teknisk information från Västkusten. Ljagin var ingenjör med examen från Skeppsbyggnadsinstitutet i Leningrad. Hans primära uppgift var att följa den amerikanska marinens utvecklingsprogram. Jag minns att han i en rapport betonade det stora intresse som fästes vid utvecklandet av hangarfartyg.

I San Francisco rekryterade Ljagin en agent som informerade oss om antimagnetisk apparatur som höll på att utvecklas för att skydda fartyg mot minor. Ljagin undvek alla kontakter med de prokommunistiska kretsarna i Amerika.

Ljagin stannade inte länge i San Francisco. Han kallades hem till Moskva och utnämndes vid bara trettiofyra års ålder till biträdande direktor för den utländska underrättelsetjänsten. Senare sände jag honom som illegal resident till Svartahavsörlogsbasen i Nikolajev, när denna ockuperats av tyskarna. Samtidigt som han låtsades vara god vän med örlogsbasens tyske chef genomförde han sabotageoperationer. Tyskarna avslöjade hans dubbelspel, och han och hans radiooperatör arresterades av Gestapo och arkebuserades. 1945 tilldelade vi honom titeln Sovjetunionens hjälte.

Vi försåg Chejfets i San Francisco med de pengar som behövdes för att vi skulle kunna behålla de mullvadar som Ejtingon planerat. De levde fullt normala liv, den ene som tandläkare, den andre som ägare av en medelstor butik. Bägge var judiska invandrare från Polen. Serebrjanskij kände tandläkarens identitet och faktum var att vi finansierat hans

tandläkarutbildning vid en fransk skola. De två mullvadarna fanns på plats, redo för sitt nästa uppdrag – som kunde komma om ett år eller om tio. Men det dröjde inte särskilt länge innan den amerikanska sydvästregionen började komma i Moskvas blickpunkt. Våra illegalister spred sig från Mexico City in i Kalifornien och New Mexico. Vi skulle snart för första gången komma i kontakt med Robert Oppenheimer och de andra som byggde den amerikanska atombomben.

Bilaga (kort utdrag ur kapitel 5, *Direktoratet* sid. 141-2)

Jag minns tydligt de sista dagarna före kriget. Ejtingon hade just återvänt från Amerika och Kina. Tillsammans med Mercaders mor dekorerades han och jag i Kreml av president Kalinin för mordet på Trotskij, och evenemanget sammanföll med Zoja Zarubinas – Ejtingons styvdotter – bröllopsfest.